

HATAY YÖRESİNDE BİTKİSEL ÖRÜCÜLÜK REGION HATAY BASKETRY¹

*Adem ÇELİK**

*Ayşegül KARAKELLE***

*Berna İLERİ****

Özet

Doğada yetişen ya da kültüre alınmış bazı bitkilerin saplarının, dal ya da yapraklarının ince şeritler haline getirildikten sonra bu şeritlerden çeşitli biçimlerde örme işlemi yapılmasına bitkisel örücülük denir. Anadolu'da pek çok yörede yapılan bitkisel örücülük Hatay'da da yapılmaktadır. Buğday, arpa, çavdar ve yulaf gibi hububatların yetiştirildiği Hatay'da bu bitkilerin saplarından bitkisel örücülükte yararlanılmaktadır.

Hatay'da bitkisel örücülük geçmişte yoğun olarak yapılmasına rağmen günümüzde az da olsa Altınözü, Harbiye ve Yayladağı ilçelerinde devam etmektedir. Günümüzde bitkisel örücülük ürünü olarak çanta, cimem, nihale, sepet gibi çeşitli boyutlarda kullanım ve aksesuar amaçlı ürünler üretilmektedir.

Bu bildiri de Hatay yöresinde bitkisel örücülük, bitkisel örücülükte kullanılan araç-gereçler, ürün yapım aşamaları ile yapılan ürünler incelenmiş ve açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Cimem, sepet, Bitkisel Örücülük, Hatay*

Abstract

Some plants were grown in nature or culture stems, branches or leaves into thin strips after being referred to these strips knitting plant operation to knit a variety of formats. Plant knitting in the region in Anatolia, many are also available in Hatay. Wheat, barley, rye and oats are grown grains such as plant knitting stems of these plants are used in Hatay.

In the past, despite intensive crop plant knitting a little bit today Altınözü, Harbiye and Yayladağı districts in Hatay. Today, as the product of plant knitting bags, grass, mat, basket and accessories for use in such products are manufactured in various sizes.

This paper plant in the Hatay region, knitting, vegetable örücülükte used as tools, products and construction phases are examined and explained in the products.

Key Words: *Cimem, Basketry, Hatay*

¹Bu makale 15-18 Kasım 2012 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen I. Uluslararası Yöresel Ürünler Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*Yard. Doç. Dr. Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel El Sanatları Bölümü, acelik@mku.edu.tr

**Öğr. Gör. Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel El Sanatları Bölümü, Hatay, burtugakademi25@gmail.com

***Öğr. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel El Sanatları Bölümü, Hatay,bernaileri@hotmail.com

GİRİŞ

Doğada yetişen ya da kültüre alınmış bazı bitkilerin saplarının, dal ya da yapraklarının ince şeritler haline getirildikten sonra bu şeritlerden çeşitli biçimlerde örme işlemi yapılmasına bitkisel örücülük denir(Kayabaşı vd., 2011: 136). Anadolu'da pek çok yörede yapılan bitkisel örücülük Hatay'da da yapılmaktadır. Buğday, arpa, çavdar ve yulaf gibi hububatların yetiştirildiği Hatay'da bu bitkilerin sapsarı bitkisel örücülükte kullanılmaktadır. Ayrıca su kenarlarında yetişen sazlardan da örücülükte yararlanılmaktadır.

Hatay'da bitkisel örücülük geçmişte yoğun olarak yapılmasına rağmen günümüzde az da olsa merkez Antakya ilçesi ve Harbiye ilçesi, Altınöz ilçesine bağlı Babatorun, Altınkaya köylerinde ve Yayladağı ilçesi Karaköse Köyü'nde devam etmektedir.

Günümüzde buğday sapsarından çanta, cimem ve cimemin biraz daha büyüğü tabak(tabakıyye, tıbayka), nihale, sazlardan da çeşitli boyutlarda yörede kulaklı, diplik, kafes(kafas) adıyla bilinen kullanım ve aksesuar amaçlı sepetler üretilmektedir (Fotoğraf 1,2).

Fotoğraf 1: Tabak (tabakıyye, tıbayka)
(Fotoğraf: Berna İleri)

Fotoğraf 2: Kafes (Kafas)
(Fotoğraf: Berna İleri)

Buğday saplarını genellikle kendi tarlalarından hasat eden üreticiler, kamışları ise Asi nehri etrafından yine kendileri toplamaktadır.

Cimem örücülüğünde daha çok “Akbuğday”, “Cumhuriyet”, “Alibaba” buğday cinsleri kullanılır. Akbuğday cinsi ile örülen cimemlerde renklerin daha canlı olduğu söylenmektedir (Hatay İl Yıllığı 2011:345).

Üreticiler bitkisel örücülük işiyle yan uğraş olarak ilgilenmektedirler. Sadece Altınözü ilçesi Altınkaya köyünde oturan Niyazi Köleoğlu örücülük işini 52 yıldır tek uğraş olarak yapmaktadır. Köleoğlu 2009 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından bitkisel örücülük sanatkârı tanıtım kartı almıştır (Karakelle ve Kayabaşı, 2011).

Kullanılan Araç ve Gereçler:

Hatay yöresinde bitkisel örücülükte buğday sapları, kamış ve az da olsa murt dalları(hümbelez çalısı) kullanılmaktadır. Son zamanlarda yapay rafya ve plastik şeritler de kullanılmaya başlanmıştır. Bitkisel hammaddeler dışında, çeşitli sentetik boyalar, şeritleri birleştirmekte kullanılan pamuk iplik ve balmumu gibi malzemeler kullanılan gereçler arasındadır.

Bitkisel örücülükte basit el araç gereçleri kullanılmaktadır. Bunlar yorgan iğnesi, bıçak, bıçkı, metre, bağ makası, ıslatma teknesi, boyama kazanı, ocak, biz(makras) ve hortum gibi araçlar sayılabilir.

Ürün Yapım Aşamaları:

Hasat edilen buğdayların başaklarını kesilerek ayrıldıktan sonra boğum arası alınır, temizlenerek demetler yapılır. Saplar doğal renkte kullanılabilirdiği gibi renklendirilerek de kullanılır. Boyama işlemi istenirse şeritler örüldükten sonra da yapılabilmektedir. Boyamada geçmişte bitkisel boya günümüzde ise sentetik toz boyalar kullanılmaktadır. Boyama kazanlarına su ve boya konulur, saplar bu suyun içerisinde kaynamaya bırakılarak renklendirilir. Kaynama sonunda sapların üzerine soğuk su tutularak durulama işlemi yapılır ve bahçeye serilerek kurutulur²(fotoğraf 3, 4).

² Kaynak kişiler: Niyazi Köleoğlu, Altınözü ilçesi Altınkaya Köyü
Mestnaz Çıldam, Altınözü ilçesi Kozkalesi Köyü

Fotoğraf 3: Boyama kazanı
(Fotoğraf: Ayşegül Karakelle)

Fotoğraf 4: Boyanmış saplar
(Fotoğraf: Ayşegül Karakelle)

Örmeye hazır olan saplar, ıslatılarak yumuşatılır. Sarma bağlama örme tekniğiyle ya da napoliten örme tekniği ile örme işlemi yapılır.

Konuyla ilgili kaynaklarla karşılaştırıldığında yörede bitkisel örucülükte napoliten örgü tekniği, hasır örme tekniği, sepet örme tekniği(sepet tabanı örme, sepet gövde örme, sepet ağız kapatma, sepete sap ve kulp takma) ve sarma bağlama tekniği kullanıldığı gözlenmiştir (Kayabaşı vd., 2011:142, Karakelle ve Kayabaşı, 2011).

Şerit örme işleminde 4'lü, 5'li ve 6'lı (napoliten) örgü tekniği uygulanmaktadır. Örneğin 5'li örgü tekniğinde; aynı kalınlıkta beş sap alt uçlarından sıkıca bağlanır. Saplardan biri ortada dik olarak bırakılır. Diğer dört sap yanlara eşit aralıklarla açılır. Saplar bağlandıkları yerden sol elin baş, işaret ve orta parmakları arasında, serbest uçları ise yukarı gelecek şekilde tutulur. Sırayla saplar ikişer ikişer ortadaki sapın etrafında birbirinin üstüne yatırılarak örgüye devam edilir (Fotoğraf:5,6) (Kayabaşı vd., 2011:142).

Fotoğraf 5: Napoliten örgü tekniği ile örülen buğday sapa
(Fotoğraf: Berna İleri)

Fotoğraf 6: Napoliten örgü tekniği ile örülen buğday sapa
(Fotoğraf: Ayşegül Karakelle)

Biten bir sapaın yerine yenisi konularak ekleme yapılır. Örgünün cinsine göre, diğer sapa konan bu sapa sıkıştırır. Sıra eklenen sapa geldiğinde, kısalan sapa yerinde bırakılır ve eklenen sapa alınarak örülmeye devam edilir. Kısalan sapa, örgü ilerledikten sonra kesilir. Eklemeler kademeli olarak yapılmalıdır. Bu şekilde ince, uzun ve çeşitli desende örgüler metrelerce üretilebilir.

Hatay yöresinde buğday sapaıyla en çok cimem üretilmektedir. Cimem nihaleden daha büyük boyutta olup yörede künefelerin taşınmasında kullanılmaktadır. Hatay'da cimem, tabak ya da yöresel adıyla tabakıyye-tıbayka isimleriyle de bilinmektedir. Cimem ve tabaktan daha büyük olanına da sofraya ya da sini denilmektedir. Sofra olarak bilinenler daha önce yemek yerken tepsi yerine kullanılırken günümüzde bu kullanım özelliğini yitirerek sadece duvar süsü olarak kullanılmaktadır. Cimemler sarma bağlama örgü tekniğiyle yapılmaktadır (fotoğraf 7,8).

Fotoğraf 7: Sarma bağlama tekniği ile örülen buğday sapları (Fotoğraf: Berna İleri)

Fotoğraf 8: Cimem (Fotoğraf: Berna İleri)
(Fotoğraf: Berna İleri)

Sarma bağlama örgü tekniğinde; merkezden başlayarak belirli bir miktarda alınan buğday sapları üzeri başka bir grup sap ile sarıldıktan sonra halka şeklinde örülmeye başlanır. Halkada ikinci sıraya gelindiğinde halkadaki örgünün arası biz yardımıyla açılarak buradan iplik geçirilir ve halkalar birbirine bağlanır. Yine aynı saplar veya farklı renkteki saplarla bir desen meydana getirecek şekilde sarılır³. İstenilen

³ Kaynak kişi: Nuriye Avcı, Altınözü ilçesi Babatorun Köyü

büyükluğe gelinceye kadar örme işlemine devam edilir. Cimemlerin desenlendirilmesinde çok çeşitli motifler kullanılmaktadır. Yörede kullanılan motifler; çiçekli-yapraklı, çarkifelek, sekerbaşı, semerkaşının döndürmesi, koz yaprağı, baklava aşığı (baklava aşısı, baklavalı), dört dallı, çatmalı kuzukulağı ve su motifi'dir. (Fotoğraf 9,10)

Fotoğraf 9: Baklava aşığı (baklava aşısı, baklavalı) (Fotoğraf: Berna İleri)

Fotoğraf 10: semerkaşının döndürmesi (Fotoğraf: Berna İleri)

Hatay yöresinde saptanan diğer bitkisel örücülük türü ise yörede tatlı su ya da hafif tuzlu su kenarlarında yetişen sazlardan, sepet örme tekniği ile yapılan kulaklı (çeki), kafes (kafas), diplik ve sepet gibi ürünlerdir. Sazlar baharın ilk aylarında kesilerek toplanır. Sazı örmeden önce temizlik amacıyla suda bekletilir. Sazın temizliğine göre 2-3 defa suyu değiştirilir. Temizlenen kamışlar kurumaya bırakılır. Sazda bulunan dış kabuklar, budak ve boğumlar yani kullanılmayacak yerler bıçakla temizlenir. Örülecek ürüne göre kamış çentikler atılarak 2-3-4 bazen de 6'ya bölünerek yarma işlemi yapılır. Daha sonra örme işlemine geçilir. Sazlar sepet yapımında kullanılacaksa en az 2-3 gün suda bekletilerek yumuşaması sağlanır. Ardından da çatıyla başlanarak sapa doğru örme işlemi yapılır ve sap takılarak sepet bitmiş olur⁴.

Hatay yöresinde bahçelerde sebze meyve toplamak, ot taşımak amaçlı kullanılan sepete kulaklı ya da çeki denir (Fotoğraf 11). Sazlardan sepet örme tekniği ile yapılır. Murt (hümbelez) ağacının dallarından yapılan diplik ise sıcak tencere ya da çömleğin

⁴ Kaynak kişi: Naim Almacı, Harbiye ilçesi
Abdullah Özdemir, Antakya ilçesi

kondduğu bir tür nihaledir (Fotoğraf 12). Murt ağacının kokulu olması sebebiyle özellikle sıcak çömlek, tencere konduğunda güzel bir koku yaydığı da söylenmektedir. Yörede yapılan ve kullanılan bir diğer ürün ise kafes ya da kafas olarak adlandırılır. Yine saz ile yapılan bu ürün yörede sürk (katık) kurutma, biber domates kurutma veya keklik besleme amaçlı kullanılır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 11: Kulaklı (çeki)
(Fotoğraf: Berna İleri)

Fotoğraf 12: Diplik
(Fotoğraf: Berna İleri)

Fotoğraf 13:
Kafes(kafas)
(Fotoğraf: Berna İleri)

Hatay'da cimem ya da sepet örücülüğü daha çok yan uğraş ve ek gelir olarak yapılmaktadır. Yörede özellikle sepet yapımı bahar aylarında ve yaz ayında yoğun olarak yapılmaktadır. Araştırmanın yapıldığı Ekim ve Kasım ayında yörede zeytin hasadı ve kışlık gıda hazırlığı olduğu için neredeyse hiç üretime rastlanmamıştır. Yörede bitkisel örücülük atölyelerde değil, evlerde mevsime göre bahçe ya da bir odada yapılmaktadır. Örücülükle uğraşanlar genellikle anne ve ninelerinden öğrendiklerini devam ettirdiklerini ifade etmektedirler. Yapılan araştırma sırasında son yıllarda buğday sapı ile birlikte plastik şeritler kullanıldığı gözlenmiştir. Üreticiler, plastik kullanımı ile buğday sapını toplama, boyama ve kurutma işlemlerini ortadan kaldırarak daha seri üretim yapma olanağı elde ettikleri düşüncesindedirler.

SONUÇ

Üreticilerin ifadelerine göre Hatay yöresinde bitkisel örücülük yaklaşık son 15-20 yılda tekrar canlanma göstermiştir. Yapılan ürünlerin bazıları eski kullanım amacını kaybederek günümüzde süs eşyası olarak yapılmaya başlanmıştır. Örneğin önceleri sofra olarak ya da künefe altlarına koymak için yapılan tabaklar ve cimemler şimdi duvar süsü amacıyla üretilmektedir. Sepetler geçmişteki kullanım özelliklerini hala korumaktadırlar. Yapılan ürünler daha çok Hatay dışı illerde ve yurt dışında ilin tanıtım organizasyonlarında ve Hatay çarşısında satışa sunulmaktadır. 20 yıl öncesine kadar kaybolma tehlikesi içerisinde olan bitkisel örücülük turistik satış ürünü olarak yeniden üretilmeye başlanmıştır. Teknolojinin ve modern çağın getirisi olarak kullanım alanı değişmiştir. Anneden, nineden öğrenilen örgü ve motif gelenekleri sürmesine rağmen, hem malzeme hem de ürünlerin kullanım alanında değişim olmuştur. Yörede bitkisel örücülükle uğraşan ustalar atalarından aldıkları bu kültürel birikimi gelecek kuşaklara taşımada ve tanıtımada kararlı olduklarını dile getirmektedirler.

KAYNAKÇA

KAYABAŞI, N., vd., (2011). *Türk El Sanatları*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları. Yayın No:90. 1.Baskı. Ankara

KARAKELLE, Ayşegül- Kayabaşı, Nuran; *Hatay'lı Bitkisel Örücülük Ustası Niyazi Köleoğlu* (Niyazi Köleoğlu, Master Of Plant Knitting In Hatay.), 1. Uluslararası Elsanatları Ustaları Sempozyumu Ankara 13-15 ekim 2011

Hatay İl Yıllığı 2011, Hatay Valiliği, Hatay 2011

Kaynak Kişiler

KÖLEOĞLU, Niyazi (2011-2012) Cimem Örücüsü, Derleme Yeri ve Tarihi: Altınözü ilçesi Altinkaya Köyü, Eylül 2011, 12 Ekim 2012

ÇILDAM, Mestnaz (2012) Cimem Örücüsü, Derleme Yeri ve Tarihi: Altınözü ilçesi Kozkalesi Köyü, 13 Ekim 2012

AVCI, Nuriye (2012) Cimem Örücüsü, Derleme Yeri ve Tarihi: Altınözü ilçesi Babatorun Köyü, 13 Ekim 2012

BOZ, Fatma (2012) Cimem Örücüsü, Derleme Yeri ve Tarihi: Yayladağ ilçesi Karaköse köyü, 2 Kasım 2012

ALMACI, Naim (2012) Sepet örücü, Derleme Yeri ve Tarihi: Harbiye ilçesi, 3 Kasım 2012

ÖZDEMİR, Abdullah (2012) Sepet Örücülüğü Küçük Atelye Sahibi, Sepet Cimem Alım Satımı, Derleme Yeri ve Tarihi: Antakya ilçesi, 15-16 Ekim, 6 Kasım 2012